

A SZELLEMEK NAGYKÖVETEI

UNGVÁRI TAMÁS

Sir Philip Sidney volt talán az első angol író, aki a legenda és némi filológiai bizonyíték szerint megfordult Magyarországon. De őt még nem várta senki — rangrejtve utazhatott, s ugyan ki tudta róla, hogy titkos fejedelem, azaz költő s egy hatalmas kultúra nagykövete.

Manapság világhíresség nem utazhat rangrejtve Magyarországra. Egy világhírű író státusa nálunk óhatatlan vetekszik az államférfiével — kíváncsiság, érdeklődés, olykor tolakodásig feszített gondoskodás várja őket.

A vendégbarátságukról híres magyarok igazából rossz vendégfogadók. Eláll a lélegzetünk, ha a könyvek mögül kilép a személyiség s testi valójában feltűnik a pesti utcán. Kapkodók is leszünk, talán tapintatlanok, mézédések olykor: örömünk túlhabzását sokszor nem is értik. A kis ország nagy embert fogad — s a restelkedés túllicitál. Mindent el akarunk magyarázni egyszerre — hogy a magyar irodalom figyelemre érdemes, hogy ismerjük ám a vendég műveit elsőtől az utolsóig. Könyveit mindenki olvasta, igen, mindenki... s kezdődik a bizonyítás.

Onnan adódik ez persze, hogy a világirodalomnak, a kortársi művészetnek csakugyan hatalmas olvasótábora nőtt. Ez az olvasótábor tegezőviszonyba került a művekkel, s nehezen tudja megtalálni a hangot a személynél, aki igazából sohasem azonos teljesen fantáziájának gyümölcseivel. Innen a szerénykedés, vagy a bizalmaskodás, innen a zavart hang, a programok túlzásfoglalása, vagy éppen tüntető mellőzése, a feszes ünnepélyesség és a hirtelen, átmenet nélküli fraternizálás.

Az önérzetes, szegény rokon, a világirodalom várományosa és kitagadottja még nem tudja, hogyan viselkedjék idősebb bátyjai jelenlétében.

S ezért sok minden fordítva sikerül. Ünnepélyességre készülünk: s komikus jelenet lesz belőle. Vagy épp ellenkezőleg: semmit se várva kapjuk meg a barátság legszebb ajándékait.

Megfigyeléseimet mint a magyar Pen Club különben funkció nélküli, önkéntes kalauza nyertem. Egyre több író érkezik hozzánk angol nyelvtérületről, s nekem szűkebb hazám az anglisztika. Sokat is fordítottam, sokaktól — elég fiatal is vagyok ahhoz, hogy alkalmanként ne resteljem repülőgépjegyek szerzését, a hirtelen tolmácsolást vagy épp az útmarshall szerepét.

Így ismerkedtem meg az elmúlt félévben Pamela Hansford Johnsonnal, C. P. Snow-val, John Steinbeck-vel és feleségével, Edward Albee-vel.

S így lettem botcsinálta tanúja budapesti látogatásuknak.

Mint tanú mondhatom: ezek a kurta ismeretségek sokat érnek. A tétova és ügyetlen mozdulatok is elárulhatnak valamit a mögöttes gondolatokból, érzelmekből. A találkozások eredményeinek elismerése persze elsőnek a vendégeket illeti — nekünk illendőbb a kudarcokról beszámolni.

Edward Albee érkezéséről például késve, másodkézből értesültünk. Azt meg, hogy ő az amerikai Pen tagja, sőt szerepe is van benne, még későbbben tudtuk meg. S meglehet, hogy rövid tartózkodása alatt Albee épp azokkal nem találkozott, akikkel a legjobban akart: a darabját rádióban és színpadon játszó színészekkel.

Jonh Steinbeck rövid látogatását is alighanem gyakran megkeserítette a sűrített program. Négy napra érkezett, de egy nappal tovább maradt, mert a ködös téli időben nem indult repülőgép. Gyanúsán örült az újonnan szerzett szabadnapnak. Úton volt már régóta, megjárta a Szovjetuniót, Lengyelországot — s nyilván feszített lélekállapotban habzsolta a látnivalókat.

A véletlenül nyert nap időn s téren kívüli boldogságot és pihenést ígért. Ebbe a valószínűtlen időbe rontott bele a rádió két riportere: ott strázsáltak a pihenés inkognitójába visszahúzódó Steinbecket a szálloda halljában. Szerencsére lerázta őket.

Am délután, amint frissen szerzett áruháját sétáltatta a város szívében, a Váci utcán, egyszerre vakító fény tört rá: a filmhíradó. Fényképezték, ahogy egy karikásostort próbálgat a népművészeti boltban, egy kucsmát a feleségének, egy régi mentére való pitykegombot nézeget valamely bazárban.

S a figyelemnek még nagyobb keresztüzébe került, mint eladdig.

Hanem — s itt győz az élet a formákon — volt egy váratlan és műsoron kívüli epizód.

Nemcsak a riporterek várták a szállodában. Hanem egy csökönyös olvasója is. Kétszáz kilométert utazott egy újsághír — vagyis John Steinbeck nyomában. Egyszerűen látni akarta. Mert csakugyan mindent olvasott tőle.

Sis Charles Snow és Pamela Hansford Johnson a Szovjetunióból érkezett Magyarországra.

Nem tudom, igaza van-e Sir Charles Snow-nak, hogy a *Csendes Don* vidékére alig öt-hat angol jutott el. De annyi bizonyos, hogy neki érdekes volt odautaznia: fényképen remekül fest rajta a kozák sapka, s ahogy Solohovval összecsókolózik, igazán nem lehet megmondani, ketőjük közül melyik az atamán.

Sir Charles Budapesten a *Csendes Don*ról mesél, mint ahogy Londonban bizonyosan Pestről fog beszámolót tartani népes baráti körének. Az élményeknek is kell a felszívódási idő: hiába röpítette el egy gép oly messzire a Dontól, most izzanak föl az ott töltött pillanatok.

Nézem a fényképgyűjteményt, mindazt, amit egyes riporterek rögzítettek a találkozásokból. Solohov villáját, ahol Snow és felesége megállt; a hajót, melyet maga kormányozott a csendes Don vizén a kapi-

tány nagy elismerésére; a pillanatfelvételt, mely szovjet olvasóik körében kapta el a népszerű házaspárt — s főleg ezt a két remek fejet, Solohovét és az övét.

Londonban barátkoztak össze, s aztán két éve ismét egymásra találtak a Szovjetunióban.

Solohov nem tud angolul. Snow alig néhány szót oroszul, de az ilyen embereket fényként veszi körül a reputációjuk, a hírük, a jelentőségük.

Nem is kell sok szó, hogy megértsék egymást: ha irodalmi stílusuk között hatalmas is a különbség, művészi elveik sokban találkoznak. Észteikájuk lényege — ahogy épp Snow mondta — realista. S ez az ő egyszerű fogalmazásában annyit jelent, hogy stílus, köntös, forma különbözhet, különbözhet a nemzeti jelleg is, de az erudícióban, a hozzáállásban azonos lehet az ihlet és a gondolat. Élő embereket, eleven szituációkat teremteni, a reális világot ábrázolni, ez viszont Snow és Solohov közös gondja.

Felesége, Pamela Hansford Johnson arról beszélt a Pen Club találkozásán, hogy nem hisz az öncélú formai kísérletekben, nem hisz abban, hogy laboratóriumi eszközökkel, eltökélt szándékkal az új forma megteremthető. Remek példát is mondott: Dorothy Richardsonét. Ez az angol író, akit ma már alighanem elfeledtek, a világirodalom egyik nagyon is közkedvelt, szinte alapvető technikai eszközét „találta fel”, az úgynevezett „stream of consciousness”-t, a belső monológot, a hős lelki rezdüléseinek pszichikailag pontos leírását. Csak éppen mondanivalója nem volt az új formához, melyet Joyce-tól Virginia Woolfig számos író használt egy sajátos — bármennyire idegen — gondolat kifejezésére. A formai találmány nem avatott író, és nem szült remekművet.

A példára azért tértem ki, mert Snow-t az angol kritika nemegyszer támadta stílusáért. De az ő regényfolyama, az *Idegenek és testvérek* ciklus, melynek egyik darabját, a *Reménység korát* magyarul is olvashatjuk, nem a stílus szépségében kíván jeleskedni elsőnek, hanem abban, hogy az angol társadalom nagy átalakulását és intellektuális válságát korunk szellemi szintjén ragadja meg.

Ez a ciklus, angol nyelvterületen talán az egyetlen mai kísérlet a század szellemi problémáinak olyasfajta összefogására, melyre jobbadán s utoljára Galsworthy-nál volt példa. De Galsworthy egy családregény keretébe szorította a társadalmat, míg Snow sokkal szélesebb vásznon dolgozik. A szellemi és társadalmi élet számos vidékére kalauzol el, és munkájában helyet kap századunk egyik nagy lelkiismereti problémája: az ember és a tudós felelőssége.

Erről ő maga sokat tud: maga is tudósként kezdte a pályáját. És aki ma talán amerikai és szovjet egyetemek dízdoktorságát irodalmi tevékenységéért kapja, az egykor, fizikusként lett a béke híve. Snow a második világháború alatt a kormány adminisztrációjában dolgozott, s a kutatók felhasználását irányította a hadiiparban. Ott volt, amikor az első atombombaterveket dolgozták ki, s megírta, hogyan tiltakoztak a tudósok, amikor elkészült a szörnyű fegyver s kétely ébredt bennük felhasználása iránt.

Ez a történelminek nevezhető tapasztalat Snow-ban kialakította azt a felelős magatartást, mely felülemeli az egyszerű regényíró rangján. Angliai otthona olyasfajta műhely s központ, mint Romain Rolland-é,

vagy Barbusse-é volt egykoron — külföldi írók, kiadók, politikusok járnak oda.

Jellegzetes mozdulata Sir Charlesnak, ahogy a feleségéhez fordul, s mintegy rögzíti a teendőt. „Erről szólni kell Amerikában” — mondja egy esetleges magyar elbeszélésgyűjtemény kiadási lehetőségeit latolgatva, s bizonyos, hogy miként magyar barátainak egy hét leforgása alatt válaszol, úgy az Amerikába indítandó levél se fog késlekedni.

A Snow házaspárt nagyon érdekli a magyar irodalom külföldi érvényesülésének lehetősége. Köteles szolgálatnak érzik segíteni — nem a négy napért, amit itt töltöttek, nem a városért, amit láttak s amelyért rajonganak. Snow fontosnak tartja, hogy a természettudományos és a humán műveltség szövetsége őrizze meg az emberiség kincseit. Am ugyanakkor a „nyugati” és a „keleti” kultúra dialógusában is a béke biztosítékát látja. Így segítették szovjet barátaik megjelenését angol nyelvterületen; olykor még a nyersfordításból kimunkált szöveget is átnézték, ha Tvardovszkijról volt szó.

S persze a kölcsönösséget Snow szó szerint érti. Igencsak szereti a mai amerikai irodalmat. Malamoudot — mint előadásában is említette — nagyra tartja, s megannyi jóbarátot, szövetségest szerzett a tengerentúlról. Nemcsak írókat persze. A magyar származású Nobel-díjas atomfizikus, Szilárd Leó nem ismeretlen előttük, s mennyit vitatkoztak Szilárd ellenfelével, az ugyancsak hazánkból idegenbe szakadt s az atombomba háborús felhasználását sürgető Tellerrel. S hadd érzékeltessek e házaspár szellemi átfogóképességét azzal, hogy megemlítjük: Pamela Hansford Johnson ugyanakkor Proust-tanulmányokat adott közre, s a francia kultúra terjesztője fordítóként, kritikusként is.

Snow és Pamela Hansford Johnson küldetést érez e munkában. Nem a maguk műveinek ügynökeként, hanem a kultúrák megismertetésének érdekében utaznak. S most az amerikai és svédországi, francia és dán fényképek mellé odakerülnek a budapestiek is, beszélgetések, séták, viták emléke. Mindaz, ami az országból és irodalomból tetszett.

Egyik friss ismerősük, felelős gondolkodó úgy kezdte a beszélgetést: azt mondják el inkább, mi az, ami nem tetszett. S olykor erről is szó esett, nyíltan és egyenesen. Vitatkozni csak baráttal lehet és érdemes: Charles Snow és Pamela Hansford Johnson pedig jó barátunk. Műveikben és személyükben egyaránt.

Snow-ék azóta hazaérkeztek. Sir Charles úgy látszik nem érezhette magát túlságosan rosszul Budapesten, mert tüstént megkeresett kedves levelével. Magánbeszélgetésből ugyan én sosem írok le semmit, s magánlevélből sem közlök egyetlen sort se. De annyit hadd említsek meg: azt a meghatalmazás nélküli nagykövetséget, amit a kelet-európai irodalmakért önként vállalt: levelének üzenete szerint máris megkezdte. S a magyar széppróza jobb megismerését szorgalmazandó, máris tárgyalásba lépett a megfelelő szervekkel.

A másik megjegyzés, amit Snow és Pamela Hansford Johnson látogatásához hozzáfűznék, ez: a személyes jelenlét olykor nagy lökést adhat a művek népszerűségének. Charles Snow-nak eddig inkább a nevét s hírét hozták haza utazgató íróink. Egyetlen regénye jelent meg a könyvpiacra.

Elutazásuk óta azonban máris két folyóiratunk kezdte közölni új s nagy jelentőségű tanulmányát: a „Két kultúráról — még egyszer” címűt. S abba a nagy vitába, mely gondolatai és eszméi körül világszerte megindul, esszéistáink, kritikusaink szenvedéllyel és kíváncsian kapcsolódtak be.

Valahogy a személy is hitelesítette az eszméket, az eleven hang életre támasztotta a holt betűt. S a találkozás megpecsételte a szellemi barátságot és szövetséget.

S ezt mint fordító is mondhatom. Mióta ismerem a hanglejtését, könnyebben, érzékletesebben s fokozottabb hűséggel tudom érzésem szerint visszaadni gondolatait.

Az írógépem magyarul kopogta az ő angol tanulmányát — s közben úgy éreztem: beszélgetünk.

John Steinbecknek egy rövid életű kiadó megbízásából a legelső regényét ültettem át magyarra. S ez már a repülőtéren kiderült. Fel is vonta a szemöldökét: milyen emberekkel hozta össze a sorsa!

Az aktatáskáját különben a repülőgépen felejtette: néhány irat lehetett benne, egy-két vázlat talán, feljegyzések arról a hosszú útról, melyet a Szovjetuniótól Berlinig vállalt. Végül megkerült az aktatáska: bár nem is izgatta magát oly nagyon — mélyen raktározza emlékeit, szigorú rendbe sorakoztatja a benyomásait. Feledékeny, de jó a memóriája. Képekre nyílik inkább, mint absztrakt fogalmakra. Tátrai Vilmosék nagyszerű koncertjének szünetében egy asszonynak feltűnt, hogy pipázik. Öregasszony volt, fáradt, törődött. Fogalma sem volt róla, kit szólít meg. Csak éppen odalépett egy magas, pipáját jókedvvel szortyogató férfihoz, s egy újabb pipát ajánlott neki — Svájcból kapta a rokonaitól. Hagyja el, szól oda az asszonynak valaki a társaságból. A pipás maga is Svájcból jött. Erre aztán odavillan az asszonyra Steinbeck szeme: riadalom, multság, együttérzés, szeretet húzódik át tiszta tükrén. Tetszett neki a helyzet. Megjegyezte, többször emlegette.

Magyarországon különben az öregasszonyokkal volt nagy szerencséje. Az Európa könyvesboltban dedikálta a könyveit. Több, mint ezer autogram, alig másfél óra alatt. Beleizzadt, úgy dolgozott. S a tekintetét legfeljebb néhány csinosabb nőnél emelte fel. És egy öregasszonynál. Merthogy az egy gyönyörű piros almát tett le az asztalra. Öt évig nevelte a fát, hogy ilyen gyönyörű jonatánt teremjen. S nem egy kilót hozott. Nem két almát. Csak egyet. S mérhetetlen diplomáciai érzéssel letette az asztalra, cserébe a dedikációért. Steinbeck meghatódott. Pedig ahogy Amerikában mondják, „tough guy”, kemény legény. De hát a jonatán mégiscsak jonatán.

S ez a friss vitamin nagyon kellett, éppúgy, mint szíverősítőnek a kecskeméti barack. Magyarországi látogatása azért csökkent két napra, mert idejövet Bécsben összecsuklott. A hirtelenében előkerített orvosok felinjekciózták, hisz a programjába az ő kifejezett kívánságára iktatták be Moszkva, Leningrád és Varsó után — Budapestet.

S ha bárki megkérdezi, miért is jött: egyszerű feleletet ad. Ismerkedni és vicceket hallgatni. A legnagyobbat azon a pesti viccen nevette, hogy ő parasztíró. Nemigen tudott belenyugodni abba se, hogy bárkivel találkozott, az *Érik a gyümölcsöt* említette. Ez a nagy eposz levált róla,

teljesen. Besorakozott a klasszikusok közé: de ő él, és alkot, lépést tart a korával. A harmincas évek: nagyon elmúltak, távoli emlékként ködlik fel az a hosszú út, melyet a nagyeposz szenvedőivel tett meg. Két évtized múltán őt már az kínoztá, hogy nem ismeri közléről, a test melegével, a rangrejtettség biztonságában a népét. Vett egy utánfutókocsit, beültette a hatalmas francia uszkárját, Charleyt és nekivágott újra Maine-nek és Californiának, New Orleansnak. Bostoni írek, wisconsini németek, alabamai négerok és kaliforniai kínaiak kerültek útjába. A legnagyobb felfedezése az volt, hogy ez a sokfajú, s különböző színű embertömeg nemzetté kovácsolódott. Amerikaiak már: új nép. S nem találkoztak közöttük „idegennel” — ő, hibáikban és szép erényeikben egy volt velük.

Rangrejtve ott könnyű utazni. Amerikában rá se rántanak, hogy valaki író. A Nobel-díj elnyeréséig abban a kis halászfaluban, New Yorktól százhusz mérföldnyire, ahol egy kis kunyhóban szokta felütni a tanyáját, mindenki per John hívta, egy öreg halász a sok közül: szakállas, cserzett bőrű, víg kedélyű, tréfára mindig hajlamos. New Yorkban talán már megismerik, de más városban vagy államokban nem. A Nobel-díjnak nincs emblémája, s ha lenne, se tűzné fel.

A gomblyukában vékony aranyzsinór díszeleg. Magas állami kitüntetésnek vélhetné bárki. Pedig átejtésnek van ott. Egyszerű aranyozott csomagolóspárga — hadd higgyék viszont az arra hajlamosak, hogy holmi rejtélyes, ismeretlen rangjelzés.

Martinique szigetére hajózott egyszer. Karnevál volt éppen, és a szigetlakók minden kitüntetésüket feltűzték. Sokan szolgáltak közülük a franciáknál a második világháborúban. Steinbeck kényelmetlenül érezte magát: nem szeret kitűnni, szokásaival elütni a többiektől. Visszament a vitorlására, s egy csikos nyakkendő szabdalt fel: feltűzte a szétzabdalt nyakkendődarabkákat a mellére.

A nyakában gumizsinóron rejtélyes készség lóg. Hallókészüléknek hiszik imitt-amott vagy törperádiónak. Pedig közönséges, olcsó öngyújtó. Hogy vitorlázás közben is könnyű legyen rágyújtani, s hogy megint — egy kicsit — tréfálkozhasson az emberekkel. Játék, vidámság és felelősség, elválaszthatatlan fogalmak a gondolatrendszerében. A felelősség tigrisként ólálkodik a házuk körül, de komoran fogadni nem szabad. Egy nép felnövttségéhez éppúgy hozzátartozik az önirónia, mint ahogy az érett emberhez a humor. A gyerekek észvesztően komolyak. Felszabadultság, játék és kísérlet, mindig a humánumnak ad teret.

A művészetekben szenvedélyesen szereti az újat. Az egyetlen bűn, amit alkotónál ismer: ha kialszik benne az örök kíváncsiság. A világ napról napra új csodákkal lep meg. Dr. Lily például a delfinek nyelvét tanulmányozza. Naponta leszáll abba a hatalmas, alighanem a tengerből kikerített akváriumba, ahol néhány delfint gyűjtött össze. Lilyt már megismerik, nagyot nevetnek a delfinek, ha megláttják. Egész nagy agyvelejük van, hát persze, hogy nevetnek. S beszélnek is: a lassított magnetofon-felvételekről az emberhez hasonló hangok hallgathatók le.

Érdeklődik a delfinek nyelve után, s otthon van a tudományban is. Kedvelt szövegei a tizenötödik századból származnak s mióta kilencszentendős korában beleolvastott Malory hőskölteményébe, a Morte D'Arthur-ba, nem hagyja nyugodni ez a mű. Évtizedek stúdiumaival

készül új munkájára — Maloryt akarja lefordítani egy sajátosan új, s kissé általa kreált nyelvre.

„Olyan szavakkal, melyeket még fel kell fedezni” — írta egyik magyar költő Steinbeck-példányába. Az arca: felfedezések és szenvedések története, s azokban bízunk, akikről hasonlót olvas le. Tudja, mi az emberi nyomorúság és a fájdalom. Ismeri és minduntalan felfedezi a valóságot.

A *Lement a holdat* a fasizmus elleni lázításnak szánta. Először úgy írta meg: mi lenne, ha ez a szörnyű hatalom egy amerikai városra támadna. A saját országa körülményei, anyaga és emberei között próbálta felidézni a rémületet. Mikor beadta a kéziratot, kinevették, mondván, „ez nálunk lehetetlen”. Így tette aztán át a történetet egy kitalált országba. Amikor a háború után Európában utazgatott, valaki meglepte a könyv egyik példányával, melyet az ellenállási mozgalom illegális sajtóján nyomtak. S talán ez a példány győzte meg arról, hogy az átírás, az európai környezet költött valóságának hiteles ábrázolása mégsem volt hiába végzett munka.

Most — ahogy ő fogalmazta — a nevének zászlaja alatt utazott. Hogy milyen hasznos ez az utazás, így, tekintélyének hatalmas súlyától támogatva, tudjuk. Mit jelent ez a kultúrák élő lélekcserejében, sejtjük. A közeledés, a megértés és a vita lehetőségeit készíti elő. A szeretetét és gyakori ellenérveit mindig ugyanegy húron is fejezte ki.

Talán eljön másodszor is. Ígérte, szeretné. De akkor név nélkül, csavarogni. Háromszor tört a térde, botra támaszkodva jár, de szeret sétálni, szeret elvegyülni emberek közé.

Jön, s mi várjuk. S az a második utazás, az lesz az igazi.

Azzal kezdtem: ügyetlen vendéglátók vagyunk. Kincseinket szeretnénk a látogató elébe szórni, s csak néhány ügyetlen szóra telik. Pedig mennyire örülnénk, ha útravalóul elmondhatnánk, milyen becsülete van személyüknek és munkáiknak. Az égő kíváncsiság reflektortűzétől talán ezért nem tudjuk őket megkímélni.

Egy-egy ilyen látogatás nálunk a nemzeti hagyomány része lesz. Theodor Rooseveltt egyetlen Mikszáth-regényt olvasott el, s gratulált nagy, tizenkilencedik századi prózaíróknak. Nincs azóta Mikszáthról szóló tekintélyesebb írásmű, melyben ez a gratuláció ne szerepelne. Mark Twain is megfordult Magyarországon. Az a két anekdota, amit elmondott: néphumorunk része lett.

A világirodalom nem mindig fogad minket fiának: a szolgálat itt kevés, az áldozat is, sőt talán az érdem se elegendő.

Cserébe mi ajánlunk honosságot. A fordítást gyakran nevezzük „magyarítás”-nak: nos, ennek szó szerinti értelme az, hogy a lefordított munka a magyar irodalom részévé válik.

A külhonban beütött vízum is ilyen.

Egy második állampolgárság.